

36 с. 37. Юра Р.О. Древній Колодяжин // Археологічні пам'ятки УРСР.– К.: Вид-во АН УРСР, 1962.– Т. 12.– С. 57–130. 38. Якубовський В.І. Археологічні роботи на території літописної Гнійниці // Велика Волинь: минуле і сучасне: мат. Міжнар. наук.-краєзнавч. конф. (жовтень 1994 р.).– Хмельницький; Ізяслав; Шепетівка, 1994. – С. 549–450. 39. Якубовський В. Скарби Болохівської землі. – Кам'янець-Подільський: “Медобори” (ПП Мошак М.І.), 2003. – 158 с. 40. *Codex epistolaris Vitoldi magni Ducis Lithuaniae 1376–1430. / Collectus opera Antonii Prochaska // Monumenta medii aevi historica res gestas Poloniae illustrantia.*– Т. 6.– Cracoviae, 1882.

УДК 930.2: 623.444.2 (4) "08/14"

Б.В. Гринчишин

Національний університет “Львівська політехніка”

ПРОБЛЕМИ ТИПОЛОГІЇ І ДАТУВАННЯ СЕРЕДНЬОВІЧНИХ МЕЧІВ

© Гринчишин Б.В., 2012

Розглянуто різні типології мечів, виявлено типологічні ознаки класифікації каролінгських та романських мечів, з'ясовано недоліки та переваги існуючих типологічних систем, показано переваги типології Е. Окшотта для описання матеріалу з українських теренів.

This article examines various typologies of swords, reveals typological features of classifications of Carolingian and Romanesque swords, elucidates advantages and disadvantages of existing typological systems, shows the benefits of E. Oakeshott typology for describing the material from Ukrainian territory.

Для середньовіччя важливою клинковою зброєю є меч. Як твердять дослідники, “...європейські мечі VIII–IX ст. походять переважно з Середньої і Західної Європи, де відмічені послідовні попередні стадії їх розвитку” [1]. На зазначений період меч стає відомим усій Європі. Недаремно дослідники зазначають, що важкий меч вікінгів такою самою мірою можна трактувати як “франкську зброю континентального походження” [2]. Однією з проблем дослідження мечів є їх класифікація, що пов'язано з різноманітністю форм та індивідуальних деталей цього виду клинкової зброї.

Першою типологією середньовічних мечів, яка ґрунтувалася на доброму науковому аналізі великого за обсягом матеріалу, була типологія Я. Петерсена. Норвезький учений на основі аналізу значної кількості знахідок (близько 2000 мечів) виділив 26 типів (з підтипами) мечів IX–XI ст. [3]. За основу виділення типів Я. Петерсен взяв особливості будови руків'я мечів. Щодо датування виділених типів, то учений виходив із датування археологічного комплексу, у якому були знайдені певні мечі. Типологія Я. Петерсена, хоч і була здійснена переважно на норвезьких знахідках, набула загальноєвропейського значення, насамперед тому, що описані ним форми мечів побутували на теренах усієї Європи, а тому це дало можливість застосовувати цю типологію до більшості мечів, знайдених на території Європи. Однак на певних територіях знайдені і форми, які не описані Я. Петерсеном. Такі вчені, як А. Надольський [4], А. Кірпічніков [5], В. Казакевічус [6] та інші, пішли шляхом модифікації та доповнення класифікації Я. Петерсена, вводячи нові типи для виявлених на досліджених теренах мечів. Зокрема, російський дослідник А. Кірпічніков встановив, що знайдені давньоруські мечі IX–XI ст. належать до тринадцяти типів (за типологією Я. Петерсена). Учений підкреслював, що частина мечів в усіх деталях відповідає норвезьким, які описував Я. Петерсен, однак є і такі, що відрізняються формою, оздобленням руків'я, датуванням [7]. Російський дослідник також вважає, що класифікацію каролінгських мечів доцільно здійснювати тільки за руків'ям, зазначаючи, що “...при великій різноманітності руків'їв леза мечів майже

однакові – широкі, плоскі, з долами, легко звужені до вістря. Рідко зустрічаються леза з паралельними краями чи вузькі” [8]. До того ж учений висловлював і певні критичні зауваження стосовно типології Я. Петерсена, зокрема вказував, що класифікація норвезького ученого деколи здається занадто детальною, можна було б деякі типи розглядати як види одного типу, зокрема, типи T-2, E, V відрізняються не формою руків’я, а тільки орнаментом, а типи T-1 і E подеколи мають однакове оздоблення хрестовини та верхів’я і різні обриси руків’їв. Однак А. Кірпічніков заради збереження точності при описанні відповідного давньоруського матеріалу IX–XI ст. зберігає поділ на типи Я. Петерсена, тільки змінюючи порядок описання відповідно до особливостей давньоруського матеріалу, а також виділяючи два нові типи (A місцевий і Z особливий) [9]. А. Надольський, описуючи мечі з теренів Польщі, вказує, що вони належать до чотирнадцяти типів за Я. Петерсеном, окрім одного, який сам польський дослідник виділив і назвав “a” [10]. Л. Марек серед мечів з теренів Польщі виділяє два типи руків’я, які не піддаються класифікації за Я. Петерсеном. Обидва мечі є з XI ст., зокрема один з них виловлений із Залеву Щечинського. У цього меча верхів’я нагадує тип G (XI ст. із теренів Норвегії). Гарда ж, вигнута в напрямі верхів’я, не відрізняється від мечів XI ст. типу Z. Проте ці два елементи носять сліди платикування сріблом, що робить менш правдоподібною гіпотезу про доповнення меча XI ст. старим елементом. На думку Л. Марека, недоліком класифікації Я. Петерсена є відсутність особливої типології для верхів’я та гарди (хрестовини). Руків’я монтувалися із старих та нових елементів, саме тому в класифікації Я. Петерсена є тип, наприклад, C- H. Проте важко, а подеколи неможливо зрозуміти, яке з цих буквених позначок стосується верхів’я, а яке – гарди. Тому польський дослідник пропонує використовувати велику літеру для позначення типу верхів’я, а малу – для гарди [11]. Л. Марек вважає, що доповненням до типології мечів є визначення відмінностей накладок на руків’я, що зазнавали змін протягом століть. На думку польського ученого, європейський археологічний матеріал дає можливість виділити кілька видів: 1 – накладка руків’я, виконана з дерева, часто обтягнена шкірою, поділена на елементи, або гладка (найпоширеніша на теренах Європи протягом усього середньовіччя); 2 – дерев’яне руків’я, на кінцях – два окуття з кольорового металу, схоже на корону (найчастіше використовувалося у IX ст., зникло в XI ст.); 3 – накладка, виконана з бронзи (виявлена на теренах Східної і Північної Європи; має два варіанти: а) які виступають при мечах типу D з IX ст. і характеризуються багатокутним перекроюванням; б) накладки з кільцевим перекроєм з XI ст.); 4 – накладки, виконані найвірогідніше з матеріалів органічних з густим дротяним обплетенням, відомі з IX ст. [12]. Представлений поділ має попередній загальний характер. Подальші дослідження повинні дати можливість виділити типи накладок руків’я на зразок чотириступеневої класифікації Е. Окшотта. Однак це завдання додатково утруднене станом збереження ранньосередньовічних пам’яток.

Для повноти класифікації та описання каролінгських мечів необхідна також типологія лез (клинків). Спроба такої класифікації здійснена А. Гейбігом, який виділив 14 форм, що більш чи менш виявлялися протягом століть: дві форми – у VII ст., чотири – у VIII ст., дві – в IX ст., чотири – у X ст., три – у XI ст., шість – у XII ст., дві – в XIII ст. [13]. Польський учений Л. Марек зробив спробу доповнити типологію лез мечів, яку уклав А. Гейбіг, зокрема звернув увагу на різноманітність їх техніки виконання, а також на основі аналізу усїєї конструкції, відповідних вимірів робить спробу функціонального аналізу меча як зброї [14].

Р.Е.М. Вілер створив власну типологію вікінгських мечів, яка фактично є скороченою типологією Я. Петерсена – до семи типів. Він проаналізував географію знахідок та стилі оздоблення і висунув гіпотезу щодо типовості семи форм ефеса для певних регіонів виготовлення і використання: I і II – Норвегія, III – північний захід Німеччини і південь Скандинавії, IV – уся Європа, V – англосаксонська Англія, VI – Данія, VII – вздовж західного побережжя Європи, використовувався данцями [15].

Е. Бемер створив типологію мечів епохи Великого переселення народів (250–700 pp). Він виділив дев’ять типів і підтипів. В. Гінтерс розробив типологію скіфських мечів, взявши до уваги особливості тільки верхів’я та хрестовини мечів, однак не враховуючи форму клинка. Дослідник

уперше проаналізував конструкцію та орнаmentaцію піхов. Праці ученого стали основою для подальших досліджень мечів [16].

Свої класифікації мечів каролінгського типу створили також С. Нордман, Рутткай, однак їхні типології не набули такої популярності, як мечі Я. Петерсена, внаслідок ускладненості та громіздкості.

Російський дослідник А. Кірічніков наголошував на тому, що з другої половини X ст. змінюються тенденції розвитку мечів: “На зміну загальноєвропейським формам приходять місцеві форми мечів, прикрашання і оздоблення, які витримані у “національному” дусі” [17]. Дослідник підкреслює, що в Східній Європі ця тенденція особливо виразна в XI і частково в XII ст. і пов’язана зі зміцненням багатьох середньовічних держав і зростанням їх зброярства. Проте треба відмітити, що дослідник змушений був констатувати розвиток меча XII–XIII ст. у руслі тенденції “загальноєвропейського стандарту” [18], тобто на різних теренах Європи у цей період використовувалися схожі форми мечів, однак кожна територія мала теж відповідні особливості, дослідження яких є завданням учених. Ефективність таких досліджень зростає у разі використання відповідної типології, що дає можливість порівняти знахідки з різних місцевостей стосовно спільних і відмінних форм. Саме тому проблема типології мечів є такою актуальною.

Дослідник зброї А. Кірічніков вважав, що класифікація мечів XII–XIII ст. (як і їх попередників – мечів X–XI ст.) можлива передусім за руків’ями, причому головна роль відводиться формі верхів’я і хрестовини. Клинки у більшості мечів, якщо і різняться, то тільки довжиною і більшим чи меншим звуженням до вістря. Російський учений у своїй праці “Давньоруська зброя. – Вип. 1: Мечі і шаблі IX–XIII ст.” взяв до уваги 75 мечів другої половини передусім за формою верхів’я та перехрестя [19]. А. Кірічніков аналізує велику кількість матеріалу, дає власну класифікацію на основі типології Я. Петерсена. Однак його класифікації бракує аналізу клинків мечів, форми та пропорцій меча загалом, до того ж обмеженість розгляду матеріалу (і територіально, і хронологічно) звужує використання цієї типології іншими дослідниками. Як слушно зауважує білоруський дослідник Ю. Бохан, “...обмеживши коло своїх наукових зацікавлень XIII ст., славетний російський дослідник звужує хронологічні рамки побутування окремих речей, результатом чого стало неточне датування низки екземплярів з території Великого князівства Литовського, яка у пізньому середньовіччі мала виразні самобутні ознаки порівняно з Східною Руссю” [20]. Спробу вийти за межі XIII ст. зробив А. Кірічніков у праці “Військова справа на Русі в XIII–XIV ст.” [21], однак тільки описав кілька мечів, не даючи їхньої типології.

Класифікацію 434 мечів здійснила данський історик Ада Брун-Гоффмейер у 50-х роках XX ст. Дослідниця поділяє мечі на дві категорії: романські (1050–1350 pp.), у їх межах виділяє групи I, II, III a-d; готичні (1350–1550 pp.) – групи IV a – e, Va – c, VI, VII a – c [22]. Серед цих мечів тільки 50 походять з Середньої Європи. Дослідниця визначає типи мечів за особливостями руків’я, так само, як і Я. Петерсен, цілком не звертаючи уваги на клинок, часто подаючи тільки опис руків’я. У її типології є й інші недоліки, зокрема віднесення до одного типу і підтипу мечів одно-, півтора- і дворучних.

Необхідність врахування особливостей леза і руків’я пов’язана з різноманітними чинниками, зокрема з тим, що леза могли виготовлятися в одному місці, а руків’я до них – в іншому, часто з врахуванням місцевих традицій, можливо, й уподобань тих, на чие замовлення меч міг виготовлятися. Про це свідчать різноманітні факти, зокрема зв’язка з п’яти імпортованих клинків (найшвидше з франкської майстерні на середньому Рейні) без руків’їв була виявлена в Швеції [23]. Е. Окшотт відзначає вплив моди на форми ефеса, що могло серед інших чинників спричинити переробку зброї: до старого клинка допасовувався новий, модний ефес [24].

Англійський дослідник Е. Окшотт створив власну типологію мечів 1050–1550 pp., враховуючи окремо особливості будови клинка (леза), верхів’я і перехрестя мечів. Дослідник зосереджує увагу на прямому двосічному мечі з хрестовиною, який він називає лицарським [25]. Для мечів, що передували його матеріалу, Е. Окшотт прийняв класифікацію Е. Вілера, яка є скороченою до семи типів типологією Я. Петерсена. Цю класифікацію англійський дослідник доповнив двома типами (VIII і IX), які розглядав як перехідні від вікінгських мечів до цілком сформованого вже

середньовічного меча. Власна класифікація Е. Окшотта починається з типу Х. У праці “Меч в епоху рицарства” [26] (яка продовжує дослідження, висвітлені у першій монографії англійського дослідника “Археологія зброї” [27]) Е. Окшотт подав одинадцять типів (позначені римськими цифрами) і дванадцять підтипів (позначені малими латинськими буквами) клинків (лез), враховуючи не тільки будову самого леза, а й особливості меча загалом. Типи Х–XIV (з чотирма підтипами) належать до мечів першої групи (романських), які датує 1050–1350 рр., наступні типи XV–XX (з вісьмома підтипами) є мечами другої групи (готичні) і датуються 1350–1550 рр. [28]. У наступній праці “Нариси про середньовічний меч” [29] учений додав ще два типи (XXI і XXII).

Е. Окшотт категорично заявляє, що підхід Я. Петерсена і Е. Бемера, які класифікували вікінгські мечі тільки за формою ефеса, неприйнятний для рицарських мечів, оскільки “тільки форма їх клинків дає основний ключ до будь-якої їх класифікації. Класифікувати цю зброю тільки за формою ефеса неможливо, єдиний спосіб – базувати типологію на пропорціях самого меча, повністю ігноруючи тип яблука чи хрестової гарди, які вони можуть мати” [30]. Дослідник вказує, що тип меча повинен залежати від форми клинка і відносних пропорцій його частин. “Багато типів яблук були у використанні протягом довгого періоду, і їхній вибір для мечів був справою смаку” [31]. Наприклад, у чеських музейних колекціях виявлені мечі, датовані XIII–XV ст., які мають архаїчне верхів’я типу А, що раніше датували тільки Х–XII ст. [32]. Сказане стосується і гарди (хрестовини).

Верхів’я Е. Окшотт поділяє на 35 основних типів (з підтипами – 37), позначаючи великими латинськими літерами, деколи з додаванням арабських цифр. Хрестовину (єлець, перехрестя) поділено на 12 типів (позначено арабськими цифрами). “Період пізнього середньовіччя характеризується безмежною різноманітністю форм верхів’їв (яблук) і хрестовин. Враховуючи величезну кількість варіантів, які породжуються в результаті комбінацій цих різноманітних елементів, труднощі класифікації мечів за формою їх ефесів стають очевидними” [33]. Англійський зброєзнавець стверджує, що хрестовина не може допомогти в датуванні мечів, оскільки однакові хрестовини зафіксовані у мечах вікінгських (наприклад, знайденому у похованні в Аскетоні) і мечах 1380–1450-х рр. Інший стиль хрестовини, характерний, за загальним визнанням, для XV–початку XVI ст., можна виразно спостерігати на ілюстраціях у манускрипті XII–XIII ст. [34]. Верхів’я частіше, ніж клинки, зазнавали змін і впливу моди. Е. Окшотт, очевидно, це добре розумів, тому залучив до своєї типології такі форми, які не виявив серед оригінальних знахідок, але побачив в іконографічних джерелах (це типи О, Р, Q).

Намагаючись вирішити складне питання датування різних типів мечів, Е. Окшотт вважає, що “найдоцільніше позначити період, коли ним могли користуватися, хоч цей період може здатися занадто тривалим і датування не буде точним” [35]. Існує багато чинників, які можуть допомогти датувати зброю, однак усі вони окреслюють датування не менш ніж у півстоліття. Зокрема, мода відіграє роль у кінці періоду побутування певного ефеса, але майже не має значення на його початку. Геральдичні знаки дають можливість доволі точно датувати їх нанесення, але не виробництво клинка. Так само обережно стосовно датування треба ставитись до інкрустацій та типів написів, які, однак, є дуже важливими для класифікації. Датувати меч точно дають можливість закриті археологічні комплекси, однак середньовічні мечі дуже рідко виявляють у таких умовах. Е. Окшотт звертає увагу на важливість іконографічних джерел: “Безліч середньовічних творів мистецтва, які зображають мечі і обладунки – всі види зброї і бойового одягання, – чинники першорядного значення. Більшість цих робіт легко піддаються датуванню з точністю до одного–двох років, максимум – одного–двох десятиліть” [36]. Хоч тут виникає така сама проблема, як і щодо надгробних пам’ятників, – що було прототипом для змалювання зброї та обладунків: озброєння тієї особи, яка зображена, сучасне автору картини, чи, може, автор малював за своїми спогадами? Однак англійський учений зауважує подиву гідну однотайність у змалюванні зображень на гробницях, художніх скульптурах та ілюстраціях у манускриптах, що додає більше впевненості у точності зображення озброєння, типового для певного періоду.

Е. Окшотт чітко поділяє мечі на дві групи, що виділяються завдяки радикальній зміні форми, викликаній такою самою докорінною зміною захисних обладунків, проти яких були спрямовані. Ця

зміна відбулася приблизно між 1275–1350 рр. У цей період з'явилися перехідні типи. Мечі першої групи застосовувалися проти кольчужних обладунків, а другої – проти пластинчастих. Але оскільки період мечів групи 1 триває з 1000 до 1300 року, а мечів групи 2 – з 1350 до 1550 року, датування може бути тільки дуже приблизним. Ускладнює справу той факт, що мечі групи 1 знову широко застосовуються після 1450 р. Перехідні типи, які застосовувалися проти обладунків з кольчуги, пластин та їх комбінацій є “єдиними, які можна впевнено зарахувати до 1300–1350 рр.” [37].

Е. Окшотт визначив хронологічні межі для кожного типу меча, однак необхідно враховувати те, що меч був зброєю довгого вжитку, тому часто давні типи мечів (особливо клинків) побутували в пізніші часи. Зокрема, яскравим підтвердженням цього твердження є знахідка меча у Плементях (Польща), яка датується початком XV ст. і належить до XII типу за Е. Окшоттом, а побутування цього типу (тобто виробництво і найширше вживання) окреслюється межами 1170–1330 рр. [38]. М. Глосек наводить приклад існування у XV ст. мечів типу XIIIa, які Е. Окшотт датує кінцем XIII – початком XIV ст. [39].

Звичайно, нові відкриття можуть вносити певні корективи в класифікацію Е. Окшотта, що ми і спостерігаємо на прикладі досліджень, насамперед польських учених.

М. Глосек у праці “Мечі середньоевропейські з X – XV ст.” [40] описав 487 мечів з Центральної Європи (з Польщі, частини Німеччини (тоді – НДР), Чехословаччини і Угорщини), причому значна кількість знахідок була опублікована ним уперше. Звертає на себе увагу той факт, що описані і знахідки з колишніх українських земель (зокрема, з Перемишля, Волині тощо). Польський учений розглядає мечі X – XV ст., які належать до типів X – XXсю, за типологією Е. Окшотта, оминаючи зовсім вікінгські мечі, які вважає за доцільне розглядати окремо. До того ж М. Глосек уже у передмові до своєї праці зазначає: “Мечі з Середньої Європи не завжди знаходять відповідники у типології Е. Окшотта, і це тому, що цей автор, створюючи свою класифікацію, спирався на матеріал із Західної Європи” [41]. Тому виникла необхідність доповнити типологію Е. Окшотта, що польський дослідник і зробив на основі аналізу виключно тільки оригінальних археологічних знахідок, зокрема до типів мечів він додає ще один, який можна назвати ще мечем венеціанським, адже ця назва позначає не тільки стиль, а й походження зброї, хоч можливим є і виробництво його в Угорщині [21]. М. Глосек до класифікації хрестовин Е. Окшотта також вводить підтип 1b [43], для якого характерними є загнуті вгору закінчення рамен хрестовини. Польський дослідник виділяє й новий окремих тип – 13. Це елець з характерними трубкоподібними чи кулястими закінченнями рамен, датується, починаючи з II половини XV ст. [44]. М. Глосек доповнив і типологію верхів'їв Окшотта. Це стосується верхів'їв восьмигранних. Польський учений додає підтип G3 до типу G плоских верхів'їв, а також підтип H2 (в перерізі восьмигранне) типу H. Ці два виділені польським дослідником підтипи найширше побутували у XIV – першій чверті XV ст. До речі, восьмикутні верхів'я особливо характерні для Середньої Європи (пор. дані А. Брун-Гоффмейер про західноєвропейські мечі, серед яких тільки один виявлений з таким верхів'ям, у той час, як дископодібні є у 80 знахідках), що дає можливість припустити навіть їхнє виробництво на цій території [45]. Польський учений відмічає, що серед виділених Е. Окшоттом форм верхів'їв немає грушоподібного, часом близького навіть до кулі з порізаною жолобками поверхнею. Інші дослідники вважають, що таке верхів'я з'явилося тільки у XVI ст. М. Глосек вважає, що досліджувані матеріали (як археологічні знахідки, так й іконографічні джерела) дають можливість твердити, що такі верхів'я з'явилися ще у другій половині XV ст.

Дослідження мечів із застосуванням типології Е. Окшотта дає можливість з'ясувати спільні тенденції розвитку цього виду клинкової зброї в усій Європі і до того ж простежити особливості застосування мечів на окремо взятих територіях. Це засвідчують, наприклад, дослідження польських учених [46]. Зокрема, М. Глосек у своїй праці “Мечі середньоевропейські з X – XV ст.” констатує переважання у Середній Європі мечів, призначених для різання або універсальних (типи XVIa, XIIIa, XII і I), що дає можливість “зарахувати досліджувану територію до північно-східної провінції, яка протиставляється у предметній літературі провінції південно-західній, у якій виділяється певною мірою перевага мечів для удару”» [47]. Білоруський учений Ю. Бохам вважає,

що типологія англійського зброєзнавця “найбільш придатна і для класифікації пізньосередньовічних мечів із земель Великого князівства Литовського” [48].

Отже, типологія Е. Окшотта зручна для використання і є “функціональною” [49]. Її типологія зручна тим, що окремо виділяються типи клинків, верхів’я і хрестовини. Така роздільна класифікація є важливою з кількох причин. Насамперед треба відзначити те, що зв’язок клинка меча з гардою і верхів’ям не є нероздільним, тобто до старого клинка могли допасувати новий ефес, часто навіть під впливом моди. Зручна така класифікація і тому, що можна визначити тип тільки окремо знайденого верхів’я, хрестовини чи клинка, а це значно збільшує джерельну базу порівняно з тим, як визначаються типи мечів за А. Кірпічниковим та іншими дослідниками. Різні типи гард та клинків могли бути на різних територіях, а це дає можливість доповнювати класифікацію Е. Окшотта, що, наприклад, здійснив М. Глосек на основі знахідок з теренів Центральної Європи, які Е. Окшотт враховував менше. Перед українськими дослідниками стоїть завдання, використовуючи типологію англійського дослідника, прокласифікувати усі мечі з території України відповідного періоду, виявивши спільні і відмінні форми, що дасть можливість показати особливості використання цього виду клинкової зброї на давньоукраїнських землях у XI – XV ст.

1. Кирпичников А. Н. Древнерусское оружие. – Вып. 1: Мечи и сабли IX – XIII вв. //Археология СССР. Свод археологических источников. Е1-36. – М., 1966. – С. 22. 2. Там само. – С. 22. 3. Петерсон Я. Норвежские мечи эпохи викингов: топохронологическое изучение оружия эпохи викингов / пер. с норвежск. – СПб., 2005. – 352 с. (Це переклад книги: Petersen J. De norske vikingesverd en typologisk-kronologisk studier over vikingetidens vaaben av Jan Petersen. – Kristiania: I commission hos J. Dydwad, 1919. – 228 p.). 4. Nadolski A. Studia nad uzbrojeniem polskim w X, XI i XII wieku. – Łódź, 1954. 5. Кирпичников А. Н. Древнерусское оружие. – Вып. 1: Мечи и сабли IX – XIII вв. //Археология СССР: Свод археологических источников. Е1-36. – М., 1966. 6. Kazakevičius V. IX–XIII f. balt□kalavijai. – Vilnius, 1996. 7. Кирпичников А. Н. Древнерусское оружие. – Вып. 1: Мечи и сабли IX – XIII вв. // Археология СССР: Свод археологических источников. Е1-36. – М., 1966. – С. 19. 8. Там само. – С. 19. 9. Там само. – С. 35–36. 10. Nadolski A. Studia nad uzbrojeniem polskim w X, XI i XII wieku. – Łódź, 1954. – S. 26–27. 11. Marek L. Wczesnośredniowieczne miecze z Europy Środkowej i Wschodniej: Dylematy archeologa i bronioznawcy. – Wrocław, 2004. 12. Ibid. – 134 s. 13. Geibig A. Beiträge zur morphologischen Entwicklung des Schwertes im Mittelalter. Eine Analyse des Fundmaterials vom ausgehenden 8. bis zum. Jahrhundert aus Sammlungen der Bundesrepublik Deutschland. – Neumünster, 1991. 14. Marek L. Wczesnośredniowieczne miecze z Europy Środkowej i Wschodniej: Dylematy archeologa i bronioznawcy. – Wrocław, 2004. 15. Weeler R. E. M. London and the Vikings. – London, 1927. 16. Окшотт Э. Меч в век рыцарства. Классификация, типология, описание / пер. с англ. Л.М. Игоревского. – М., 2007. – С. 27 – 28. 17. Кирпичников А. Н. Древнерусское оружие. – Вып. 1: Мечи и сабли IX – XIII вв. //Археология СССР: Свод археологических источников. Е1-36. – М., 1966. – С. 36–37. 18. Там само. – С. 37. 19. Там само. – 20. Бохан Ю. М. Узбраенне войска ВКЛ другої паловы XIV – канца XVI ст. – Мінск, 2002. – С. 8. 21. Военное дело на Руси в XIII–XV вв. – Л., 1966. 22. Bruhn-Hoffmeyer A. Middelalderens tveaeggede svaerd. – Kobenhavn, 1954. 23. Кирпичников А. Н. Древнерусское оружие. – Вып. 1: Мечи и сабли IX – XIII вв. //Археология СССР: Свод археологических источников. Е1-36. – М., 1966. – С. 38. 24. Окшотт Э. Меч в век рыцарства. Классификация, типология, описание / пер. с англ. Л.М. Игоревского. – М., 2007. – С. 14–16. 25. Там само. – С. 25. 26. Окшотт Э. Меч в век рыцарства. Классификация, типология, описание / пер. с англ. Л.М. Игоревского. – М., 2007. – 176 с. 27. Окшотт Э. Археология оружия. – М., 2006 – 398 с. 28. Окшотт Э. Меч в век рыцарства. Классификация, типология, описание / пер. с англ. Л.М. Игоревского. – М., 2007. – 176 с. 29. Oakeshott R. E. Records of the Medieval Sword. – Woodbridge, 1991. 30. Окшотт Э. Меч в век рыцарства. Классификация, типология, описание / пер. с англ. Л.М. Игоревского. – М., 2007. – С. 22. 31. Там само. – С. 23. 32. Głosek M. Miecze środkowoeuropejskie z X – XV w. – Warszawa, 1984. – S. 127. 33. Окшотт Э. Меч в век рыцарства. Классификация, типология, описание / пер. с англ. Л.М. Игоревского. – М., 2007. – С. 101. 34. Там

само. – С. 142-143. 35. Там само. – С. 14–15. 36. Там само. – С. 17. 37. Там само. – С. 16. 38. Głosek M. *Miecze środkowoeuropejskie z X – XV w.* – Warszawa, 1984. – S. 30–31. 39. Ibid. – S. 127. 40. Głosek M. *Miecze środkowoeuropejskie z X – XV w.* – Warszawa, 1984. – 186 s. 41. Ibid. – S. 11–12. 42. Ibid. – S. 128. 43. Ibid. – S. 40. 44. Ibid. – S. 128. 45. Ibid. – S. 127. 46. Nadolski A. *Polska broń. Broń biała.* – Wrocław, 1984; Głosek M. Nadolski A. *Miecze średniowieczne z ziem polskich.* – Łódź, 1970. 47. Głosek M. *Miecze środkowoeuropejskie z X – XV w.* – Warszawa, 1984. – S. 126. 48. Бохан Ю. М. *Узбраенне войска ВКЛ другой паловы XIV – канца XVI ст.* – Мінск, 2002. – С. 9. 49. Głosek M. *Miecze środkowoeuropejskie z X – XV w.* – Warszawa, 1984. – S. 26.

УДК 904 (477,85) „09/12”

С.В. Пивоваров

Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича

МЕТАЛЕВІ НАВЕРШЯ БУЛАВ З ДАВНЬОРУСЬКИХ ПАМ'ЯТОК БУКОВИНИ

© Пивоваров С.В., 2012

Охарактеризовано металеві навершя булав давньоруського часу, знайдені на території Буковини. Подано їх детальний опис та класифікацію. На основі знахідки із с. Галиця зроблено спробу реконструкції процесу виготовлення бронзового навершя. Запропоновано доповнення до вже існуючої класифікації давньоруських булав.

The article characterized metal tops clubs of ancient times found in the Bukovina. Served their detailed description and classification. Based on the findings of s.Halytsya attempt the reconstruction process of making bronze to. The paper also proposed amendments to the existing classification of ancient clubs.

В історіографії, присвяченій добі середньовіччя на Україні, важливе місце посідають питання, пов'язані із військовою справою. На особливу увагу серед робіт із цієї проблематики заслуговують дослідження стосовно озброєння з окремих регіонів. Їх детальне вивчення дає змогу скласти узагальнювальну картину розвитку військової справи на території України у конкретний історичний відрізок часу, виділити її місцеві особливості, простежити впливи та взаємовпливи.

Одним із регіонів, де знайдено чимало предметів озброєння та спорядження вершника і бойового коня, є межиріччя Верхнього Прута та Середнього Дністра (українська Буковина). Серед виявлених знахідок закономірний інтерес викликають металеві навершя булав. Їх охарактеризовує ця робота.

Добре відомо, що металеві (бронзові, залізні, свинцеві) навершя були головною складовою частиною зброї ударного типу – булав. Завданням останньої на полі бою було нанесення швидкого, раптового удару, здатного оглушити противника, змусити його уповільнити дії тощо. Булави належать до зброї допоміжної дії і використовувалися, як вважають дослідники, переважно кінними воїнами [3, с. 47–51]. Очевидно ними були озброєні й піші воїни, які застосовували їх у рукопашному бою.

Булава складалася із металевого навершя завважки близько 200–300 г і дерев'яного руків'я [3, с. 311]. Останнє, як засвідчують знахідки із Новгородка, могли бути завдовжки до 64,2 см [2, с. 52–53] і мати наскрізний отвір у нижній частині для ремінця.

Металеві навершя булав були різної форми, за класифікацією А.М. Кірпишнікова, їх поділяють на VI типів. В основу класифікації покладена форма навершя: куб з шипами, куб із зрізаними кутами, з чотирма пірамідальними боковими шипами і вісьмома округлими виступами, з чотирма великими центральними і вісьмома малими крайніми шипами, кулеподібної форми та шестопери [4,